

УДК 159.952

ДО ПИТАННЯ ПРО МИМОВІЛЬНУ УВАГУ

Бруннер Є.Ю., к. біол. н.,
доцент кафедри психології

У роботі узагальнено наявні відомості та уявлення про мимовільну увагу. На основі наявних визначень та із застосуванням технології інтелект-мапування уточнено поняття «мимовільна увага». Описано види стимулів, що викликають мимовільну увагу, виділено шість груп причин та умов її виникнення, а також визначено й описано її різновиди.

Ключові слова: мимовільна увага, визначення, стимули, причини виникнення, різновиди.

В работе обобщены имеющиеся сведения и представления о непроизвольном внимании. На основе существующих определений и с применением технологии интелект-картирования уточнено понятие «непроизвольное внимание». Описаны виды стимулов, вызывающих непроизвольное внимание, выделены шесть групп причин и условий его возникновения, а также определены и описаны его разновидности.

Ключевые слова: непроизвольное внимание, определение, стимулы, причины возникновения, разновидности.

Brunner E.Y. ON THE INVOLUNTARY ATTENTION

The article summarizes the existing data and conceptions of the involuntary attention. On the basis of the existing definitions with the help of the Mind mapping technology the notion of the involuntary attention has been clarified. The article also describes the types of stimuli that cause involuntary attention, six groups of causes and conditions for its arising; its varieties are defined and described as well.

Key words: involuntary attention, definition, stimuli, origin causes, varieties.

Постановка проблеми. Досліджуючи тему уваги в історичному ракурсі, науковець неодмінно натрапляє на ім'я християнського теолога й філософа, єпископа Гіппонського Блаженного Августина Аврелія. Власне, саме поняття «увага» було введено в ужиток якраз Св. Августином, котрий, розмірковуючи про роль уваги в релігійних переживаннях, вказував на можливість як довільно, так і мимовільно звертати увагу на власні думки [46, с. 47]. Із цього приводу М.М. Ланге писав таке: «..Августин, надаючи вірі як акту волі перевагу перед пізнанням, не міг не зацікавитися увагою як впливом волі на пізнання» [20, с. 84]. Перші ж спроби пов'язати мозок із поведінкою або визначити локалізацію в мозку психічних явищ, у тому числі уваги, відносять ще до античності: до праць Гіппократа (V – IV ст. до н. е.), Кротона (V ст. до н. е.) і Галена (II ст. до н. е.). Розділ уваги на довільну та мимовільну історики психології знаходять вже в Арістотеля (IV ст. до н. е.) [39, с. 157]. Увагу ж як самосвідомість розглядав Плотін (III ст. до н. е.) [20, с. 84]. З того часу тема класифікації й особливостей того чи іншого виду уваги неодноразово піднімалася в працях із філософії, психології та психофізіології. У сучасній вітчизняній психології найбільшою популярністю користується трихотомічна класифікація, запропонована М.Ф. Добриніним в 1938 р. [15] і деталізована ним та іншими вченими в низці творів, виданих пізніше.

Більша частина перших вітчизняних психологічних досліджень мимовільної уваги (далі – МУ) і більшість сучасних визначень вказують, що МУ є психологічним проявленням генетично обумовленого орієнтувального рефлексу. Чи дійсно це так? Спробуємо розібратися із цим питанням, а також із причинами, факторами та умовами виникнення МУ, її різновидами, роллю та функціями.

Постановка завдання. Актуальність роботи полягає в тому, що теми МУ вчені по суті не торкалися вже досить давно, і на цей день накопичено великий об'єм матеріалу, що потребує переосмислення. У зв'язку із цим **предметом** нашої роботи стала увага, а **об'єктом** – мимовільна увага. Основними **цільми** та **завданнями** стали такі: визначення дефініції «мимовільна увага» на основі наявних визначень; опис характеристик подразників, що викликають МУ; класифікація факторів і причин її виникнення, а також опис її різновидів.

Основою **методології** цього теоретичного дослідження став контент-аналіз літератури із застосуванням технології інтелект-мапування (*Mind mapping*), запропонованої Т. Б'юзеном, Б. Б'юзеном [10].

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення мимовільної уваги. У сучасній психологічній літературі для визначення МУ вживають низку синонімів. Так, у деяких дослідженнях її називають

пасивною [3; 9; 30; 41], в інших – емоційною [1; 30; 41] або мимовільно-емоційною [42; 43], безпосередньою, натуральною [11] або природною [25; 35], іноді – неумисною [1; 9], невольовою [17; 35; 54] або вимушеною [27]. В англomовних джерелах для визначення уваги, не пов'язаної з волею, вживають терміни «екзогенна увага» (*exogenous attention*) та «увага, керована зовнішніми стимулами» (*stimulus-driven attention*) [52; 53; 55]. Усі ці терміни описують різні сторони того ж самого психічного процесу, взаємодоповнюючи один одного.

Відмічаючи пасивний характер МУ, більшість авторів підкреслює відсутність зусиль із боку суб'єкта під час зосередження на об'єкті, який це зосередження викликав. Іноді в цьому зв'язку дослідники говорять про автоматичну та рефлекторну реакції на подразники. Коли МУ називають природною, натуральною або безпосередньою, мається на увазі, що вона є генетично обумовленою. У її основі лежить орієнтувальний рефлекс, який І.П. Павлов [29] назвав реакцією «Що таке?». Говорячи про неумисність МУ, вказують на відсутність в організмі попереднього налаштування й на те, що вона є вимушеною та виникає й підтримується незалежно від цілей, що стоять перед суб'єктом. Коли ж МУ називають емоційною, часто виділяють зв'язок між об'єктом уваги, з одного боку, та емоціями, інтересами, потребами, з іншого боку.

Для того щоб усебічно розглянути питання про те, що таке МУ, ми розібрали 34 її визначення й описи, які даються в словниках [4, с. 140; 7, с. 408; 5, с. 469; 8, с. 74–75; 19, с. 100; 26, с. 124; 33, с. 54; 34, с. 96; 38, с. 71–73; 40, с. 109; 47; 49, с. 551; 50, с. 61; 54, с. 145], науковій [1, с. 204; 55] та учбовій літературі [9, с. 138; 13; 17, с. 143–156; 18; 23, с. 364; 24, с. 27–45; 25, с. 208; 27, с. 190; 28; 31, с. 53; 35, с. 80–84; 37, с. 257; 41, с. 160; 44, с. 122; 45], починаючи ще з робіт У. Джемса [32, с. 239–241], а також включно з працями таких класиків, як С.Л. Рубінштейн [36, с. 423–424], М.Ф. Добринін [6, с. 162], О.Р. Лурія [21; 22, с. 180], В.І. Страхів [42], П.Я. Гальперін і С.Л. Кабільницька [12, с. 137]. Усі ці визначення були розібрані нами із застосуванням технології інтелект-мапування, після чого на основі контент-аналізу отриманої інтелект-мапи було складено резюмуючу інтелект-мапу, що її представлено на мал. 1.

Перш ніж зробити висновок про те, що ж таке МУ, відзначимо одну із суттєвих її ознак, вказаних С.В. Астаф'євим: МУ функціонує лише в теперішньому часі: її можуть викликати тільки стимули, присутні тут і зараз [2, с. 14].

Отже, як видно з представленої на мал. 1 інтелект-мапи, під МУ розуміють найбільш простий, генетично вихідний і нав'язаний суб'єкту ззовні вид уваги, якому притаманний пасивний характер, тому що в його виникненні не беруть участі вольові процеси. МУ являє собою рефлекторну або автоматичну реакцію на об'єкт-подразник або на ситуацію, які присутні в поточний момент часу (тут і зараз) та мають для організму актуальне або потенційне значення. При цьому реакція на подразник виникає проти бажання, неумисно, незалежно від свідомості та не регулюється нею, без жодних зусиль, спеціальних завдань, встановленої заздалегідь мети та за певної абсолютної або відносної сили подразника. На відміну від довільної та післядовільної уваги МУ не пов'язана з участю волі, боротьбою мотивів, спонук та інтересів чи з процесами налаштування на діяльність, не залежить від цілей, намірів і бажань, а також не викликається шаблонними (стереотипними) сигналами.

Нагадаємо, що існує також особлива думка П.Я. Гальперіна та С.Л. Кабільницької, котрі розглядають увагу з точки зору контролю за ментальними процесами й діяльністю. Почасти ми можемо погодитися з їхнім визначенням, бо контроль – досить широке поняття, під яким розуміють не лише аналіз інформації, а також її селекцію. Однак контроль є можливим тільки після отримання інформації та її повної або часткової переробки. Таким чином, у визначенні цих вчених скоріше говориться про процеси переробки інформації, адже вони опускають момент її надходження. Цілком очевидно, що контроль може виникнути лише на пізніших етапах реалізації МУ.

Характеристики подразників, що викликають мимовільну увагу. Тепер розглянемо питання про те, які характеристики притаманні об'єкту-подразнику, що викликає спрямовану мимовільну зосередженість психічної активності організму (мал. 2).

Отже, це мають бути сигнали біологічно чи соціально значущі або такі, що мають потенційне значення для організму. При цьому вони можуть бути неусвідомленими, модально специфічними або модально неспецифічними, а в низці випадків об'єднаними комплексом фізіологічних, психологічних або психофізіологічних факторів. Крім того, сигнали мають бути для організму раптовими, несподіваними, достатньо різкими, новими, часто незвичайними, незрозумілими, незнайомими, іноді у вигляді неадекватних комбінацій об'єктів. Стосовно ж людини відзначимо, що в окремих ситуа-

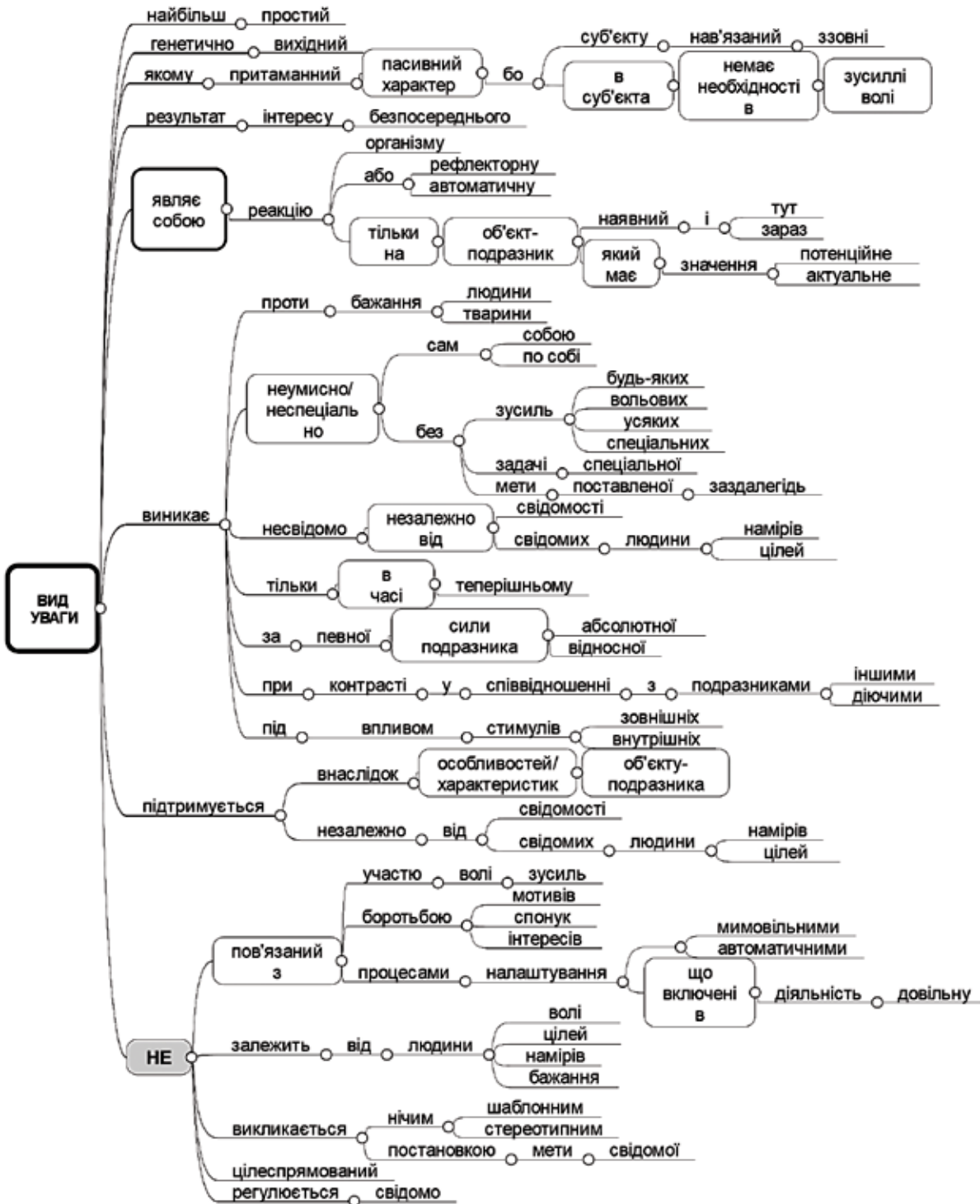

ціях сигнал має бути достатньо інтенсивним та активним для того, щоб він міг відволікти людину від діяльності, що її вона виконує у відповідний момент, навіть у тому випадку, коли ця діяльність поглинає всю її увагу або регулюється вольовими процесами.

Як ми вже вказували, МУ викликають різноманітні стимули, об'єкти-подразники, події або явища. У загальних рисах вони представлені на мал. 3, з якого видно, що все

різноманіття стимулів можна розбити на дві великі групи: унімодальні та комплексні. Унімодальні стимули у свою чергу діляться за ознакою екстеро- та інтерорецепції відповідно до тієї або іншої аналізаторної системи. До комплексних стимулів ми віднесли сигнали, пов'язані з перцепцією.

Причини й умови виникнення мимовільної уваги. Визначаючи МУ, більшість авторів робить акцент переважно

Мал. 1. Інтелект-мапа дефініції «мимовільна увага», складена за літературними джерелами

на зовнішніх умовах, факторах і причинах її виникнення, а говорячи про внутрішні й суб'єктивні, не вказує на їхній несвідомий характер. Це стосується насамперед несвідомих потреб, мотивацій, установок, незавершених гештальтів, інтересів, зацікавленень тощо.

Частіше за все опис факторів, причин та умов виникнення МУ носить описовий характер. Однак деякі автори ділять їх на дві [18; 34], три [27; 45] або навіть на чотири [23] групи.

Аналіз усього різноманіття умов, факторів і причин виникнення МУ, що згадуються в літературі, дозволив нам розбити їх на шість груп.

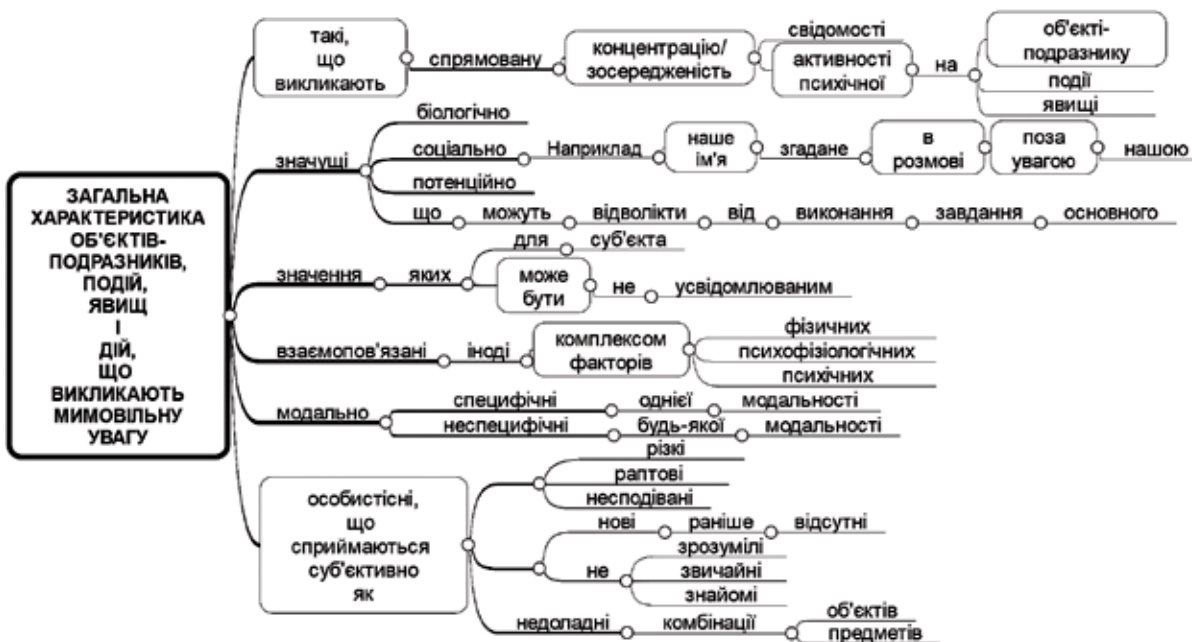
До першої групи ми віднесли причини, пов'язані з фізичними характеристиками подразника. У загальному вигляді їх представлено на мал. 4.

У цю групу включено передусім силу або інтенсивність зовнішнього подразника, тобто практично будь-який сильний подразник, що мимохіть привертає до себе увагу: гучні, різкі та сильні звуки, яскраві світлові явища, яскраві барви, сильний поштовх або натискання, різкий або ядучий запах, неочікувані смакові відчуття, холод, жар тощо.

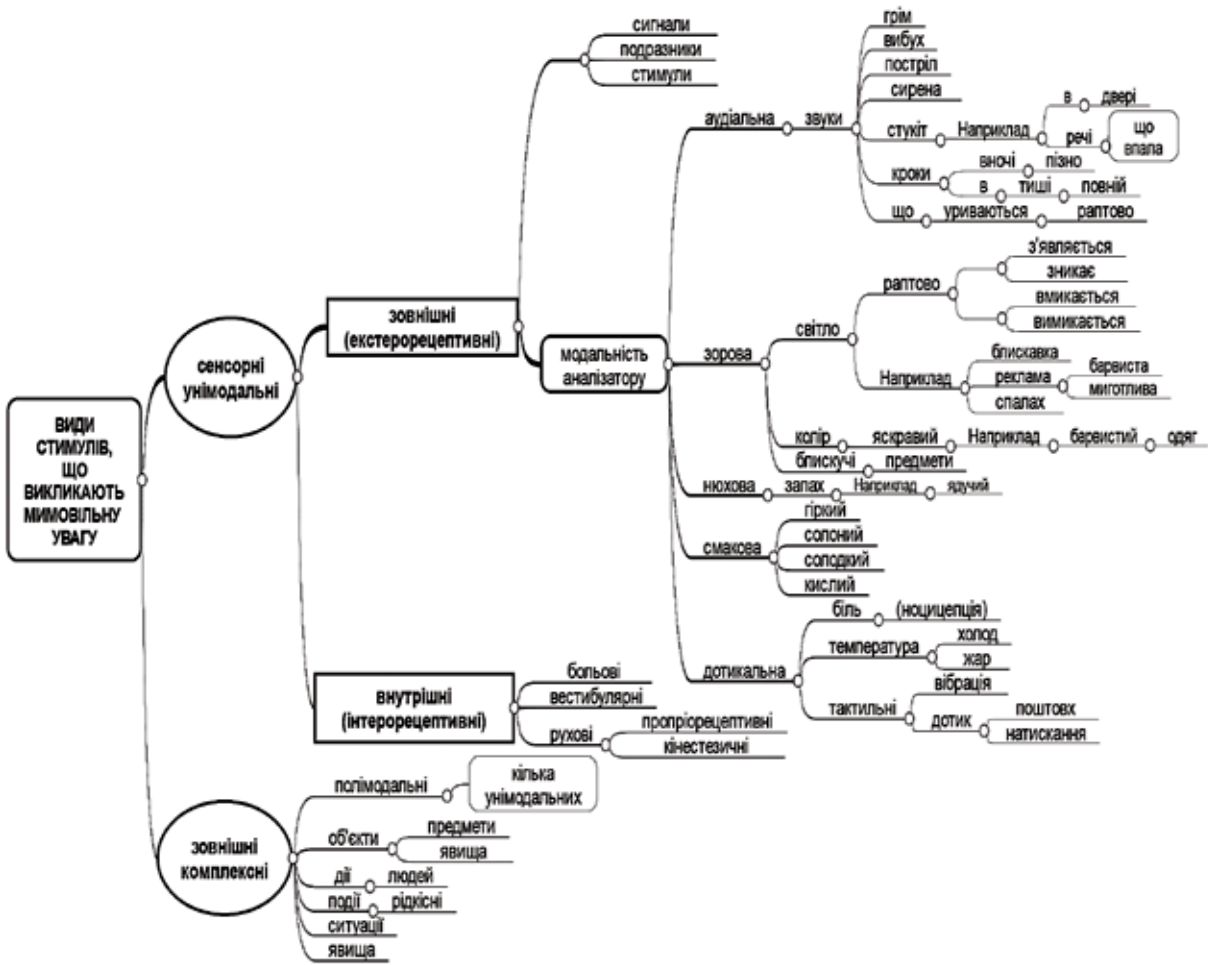
Відомо, що практично будь-який подразник, змінюючи силу своєї дії, привертає до себе увагу [41]. Важливу роль при цьому відіграє не стільки абсолютна, скільки відносна сила чи інтенсивність подразника [23, с. 364; 27, с. 191; 28; 40, с. 109] або, інакше кажучи, контраст між подразниками (за формою, величиною, кольором і т.

ін.): співвідношення сили чи інтенсивності діючого подразника з іншими, діючими одночасно, а також сильніший подразник, що виникає на фоні вже діючих. Так, наприклад, маленькі предмети скоріше помічаються серед великих, трикутник – серед прямокутників [28; 40, с. 109], темний предмет – серед світлих [45], яскравий колір – на блідому фоні, шепіт – на фоні тиші бібліотечного залу [18], сильний шум чи крик – серед повної тиші, яскраве світло – у темряві, поява нової людини – у нудному, одноманітному, давно набридлому середовищі [32, с. 88], цифра – серед букв [40, с. 109] і т. ін. До цієї групи віднесено також такі фізичні характеристики й особливості подразника, як тривалість (термін дії), просторова величина (розмір), форма [23, с. 364; 27, с. 191; 54, с. 145] та розташування в просторі [54, с. 145].

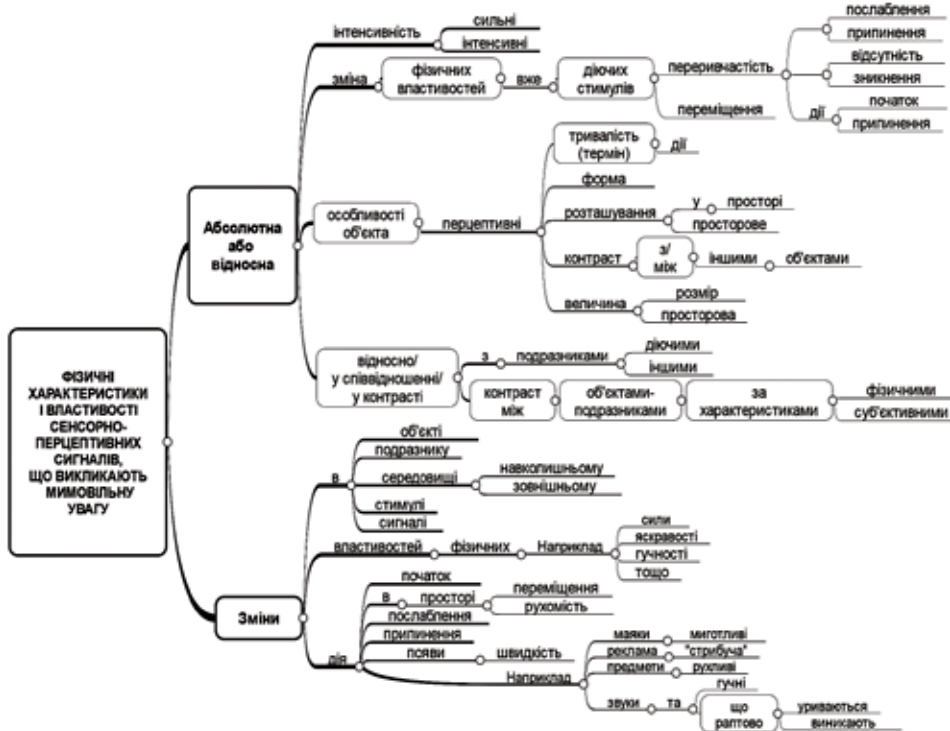
До цієї ж групи причин треба віднести й таку властивість подразника, як його новизна для суб'єкта. Під новизною розуміють не тільки появу незвичного і/або раніше відсутнього подразника, а й зміну фізичних властивостей діючих стимулів, ослаблення або припинення їхньої дії, відсутність чи зникнення знайомих подразників, переміщення подразників у просторі [16, с. 233; 18; 23, с. 364; 27, с. 191; 26, с. 124; 28; 40, с. 109; 41, с. 160; 50, с. 61; 54, с. 145], початок або припинення дії подразника (наприклад, миготіння маяка чи реклами) [45], раптовість і несподіваність його появи [45; 54, с. 145]. Часто це пояснюється тим, що реакція на нові подразники не є послабленою внаслідок при звичаєння [28].

Мал. 2. Інтелект-мапа загальних характеристик, що мають бути притаманними об'єкту-подразнику, події або дії для того, щоб викликати мимовільну увагу

Мал. 3. Інтелект-мапа стимулів, що викликають мимовільну увагу

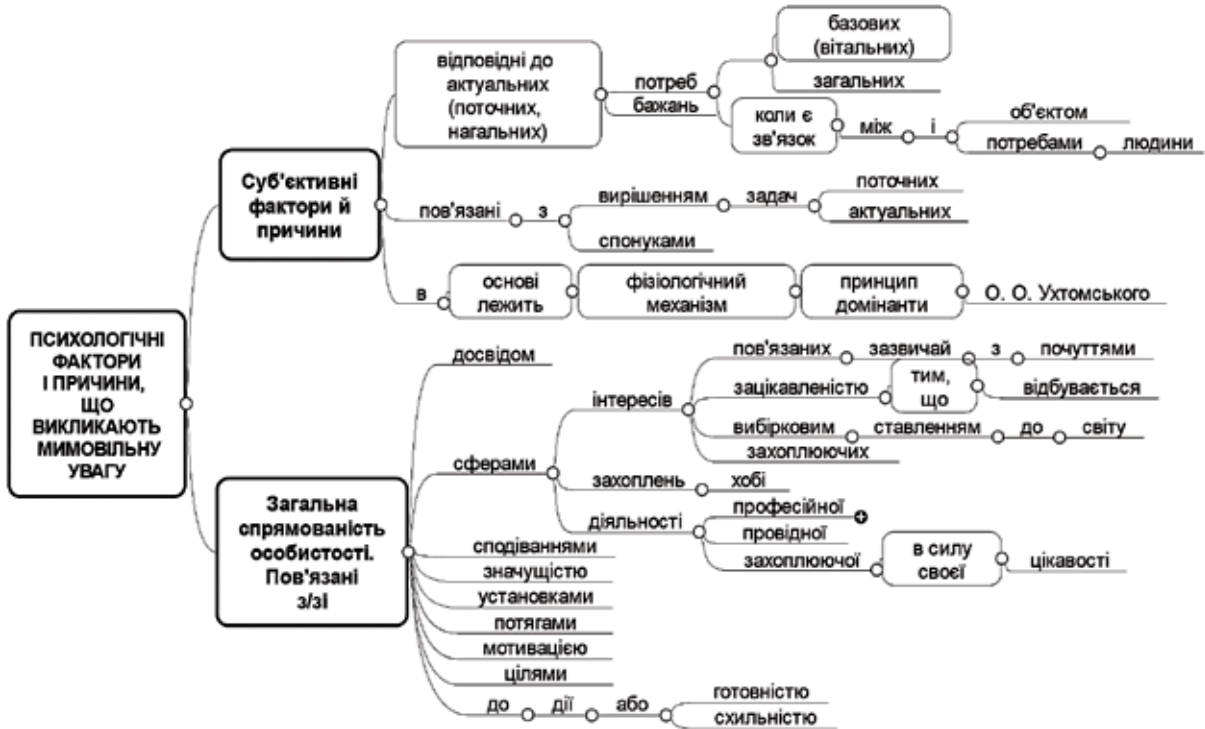

Мал. 4. Інтелект-мапа причин виникнення мимовільної уваги, пов'язаних із фізичними характеристиками подразника

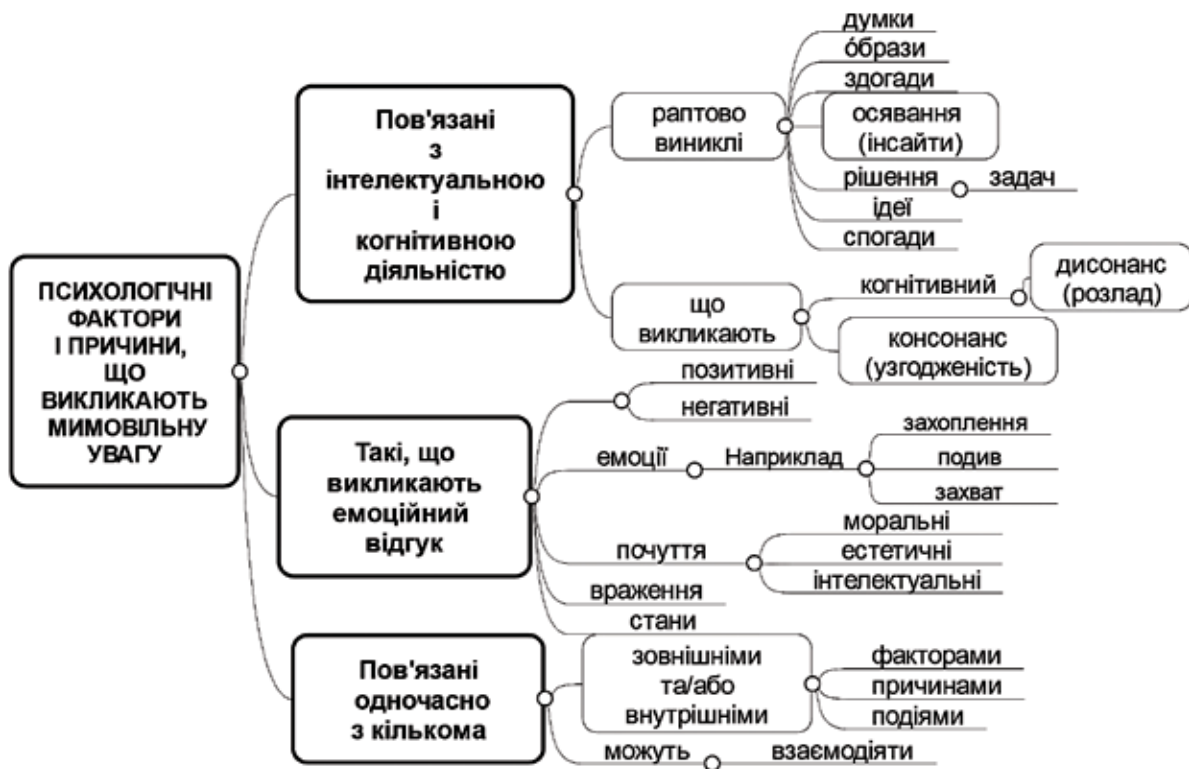
Більшість авторів, описуючи фізичні характеристики стимулів, що привертають увагу, вказує переважно на збільшення їхньої сили та інтенсивності. Однак зустрічаються й інші відомості: так, С.В. Астаф'єв [2, с. 14] згадує, що МУ можуть викликати й звуки, що різко уриваються, а О.Ф. Ла-

зурський – швидкість появи зовнішнього подразника [32, с. 88].

У цю групу ми також включили фактори й подразники, що викликають тактильні відчуття: вібрації й доторки, екстеро- й інтерорецептивні ноцицептивні відчуття, а також сигнали, що надходять від вестибулярного апарату.

Мал. 5а. Інтелект-мапа психологічних факторів і причин, що викликають мимовільну увагу

Мал. 5б. Продовження мал. 5а

Як видно з опису, подразники, що ввійшли до цієї групи, переважно викликають орієнтувальну реакцію й пов'язані переважно з вродженою, природною або інстинктивною поведінкою організму. Як наслідок, вони є видоспецифічними.

До другої виділеної нами групи причин (мал. 5а), що викликають МУ, згідно з аналізом літературних джерел, можна віднести зовнішні подразники, що відповідають внутрішньому стану організму, та передусім такі, що відповідають його актуальним базовим (вітальним) і загальним потребам. Це стається в ситуаціях, коли є зв'язок між об'єктом і потребами [17, с. 143–156; 18; 23, с. 364; 27, с. 191; 28; 45; 50, с. 61; 51, с. 129]. До цієї групи причин ми також віднесли стимули, пов'язані зі спонуканнями, актуальними бажаннями, рішенням поточних завдань.

Третя група причин привертання й підтримки МУ пов'язана із загальним спрямуванням особистості (мал. 5а). У цю групу ми включили все те, що складає сферу діяльності й інтересів індивіда, у тому числі професійних. Те, що нас цікавить, як правило, вибірково й мимоволі привертає до себе нашу увагу. До цієї групи також віднесено стимули, пов'язані із загальною установкою, мотивацією, цілями, сподіваннями, готовністю чи нахилом до дії, захопленнями (хобі), потягами тощо людини.

Четверта група причин пов'язана з інтелектуальною й когнітивною діяльністю людини (мал. 5б). До них ми віднесли такі картини, образи, думки, здогади, спогади, рішення завдань, інсайти, ідеї, що раптово спали на думку, а також думки, пов'язані з інформацією про небезпеку. До цієї ж групи можна віднести фактори, пов'язані із зовнішніми стимулами, що викликають консонанс або когнітивний дисонанс. Відзначимо, що за когнітивного дисонансу, коли два блоки інформації конфліктують між собою, людина реагує підвищенням рівня активності, яке, на думку Дж. Істербрука, призводить до звуження уваги [48, с. 230].

До п'ятої групи (мал. 5б) причин ми віднесли фактори, що викликають у людини емоційний відгук, який проявляється у вигляді раптового здивування, захоплення, захвату, а також особливі враження або естетичні, моральні й інтелектуальні почуття, які протягом деякого часу мимохіть притягують до себе її увагу. Емоції, як вказував ще О.Ф. Лазурський, значно сприяють зосередженню нашої уваги на поточному враженні [32, с. 88]. За такої уваги численні сторони навколишньої дійсності немовби випадають із поля уваги: людина не звертає увагу на те, що робиться навкруг неї

[17, с. 143–156; 23, с. 365; 26, с. 124; 41, с. 161; 45]. Така МУ із цілковитою підставою може бути названа емоційно-чуттєвою. Вказані особливості можуть стати основою для переходу МУ в довільну чи післядовільну.

Відзначимо, що автори, говорячи про емоційну й чуттєву МУ, вказують переважно на позитивні емоції й почуття, оминаючи негативні. Очевидно, що об'єкти, які викликають негативні почуття й емоції, такою ж мірою, як і позитивні, можуть викликати в людини мимовільну зосередженість на них.

У шосту групу (мал. 5б) ми включили фактори, які досить складно зарахувати до певної категорії, оскільки внаслідок низки обставин вони можуть бути пов'язані одночасно з кількома факторами, причинами чи подіями. Так, наприклад, у психологічній літературі відзначають такі фактори, як несподіваність [41, с. 160] або незвичайність чи дивність подразника, а також рідкісні події, незнайомі об'єкти, неадекватні комбінації об'єктів, значущі стимули (наприклад, наше ім'я, згадане в розмові, що знаходиться поза нашою увагою) [2, с. 14; 16, с. 233]. Їхню появу можна віднести як до особистісного, так і до пов'язаного з фізичними характеристиками подразника фактору. У деяких випадках ці причини можуть бути пов'язані між собою й лише в сукупності викликати мимовільну реакцію організму. До шостої групи можна також віднести раптові спогади, спонтанні перцептивні образи, картини і т. ін., що виникли за асоціацією із зовнішніми стимулами, або у зв'язку з певним фізичним чи психічним станом. У будь-якому разі ці фактори можуть діяти на людину самостійно чи у взаємодії одного з одним.

Низка факторів, які призводять до появи мимовільної реакції на зовнішні стимули, може бути безпосередньо пов'язана з автоматизацією дій, що виникли внаслідок навчання, в основі яких лежить умовний рефлекс, наприклад реакція людини чи тварини на голосну команду.

Основні різновиди мимовільної уваги.

Деякі автори, починаючи з Е.Б. Тітченера, розділяють МУ на первинну й вторинну [32, с. 187–191]. Залежно від внутрішніх умов у деяких літературних джерелах [5, с. 469; 16, с. 233–236] слідом за М. Ф. Добриніним [14; 15] виділяють три різновиди МУ: вимушена, мимовільна й звична.

Отже, спробуємо зосередитися на аналізі типології МУ. Передусім, на наш погляд, треба відділити МУ, обумовлену фізіологією та вродженою поведінкою, від опосередкованої психологічними факторами й пов'язаної з вищими психічними функціями людини. Ґрунтуючись на базових принципах

пах системного й системно-генетичного підходів, а також на застосуванні технології інтелект-мапування, ми виділили три типи МУ, названі нами таким чином: елементарна МУ, емоційно-когнітивна МУ, обумовлена діяльністю нижчих психічних функцій і процесом навчання, а також інтелектуальна МУ, обумовлена діяльністю вищих психічних функцій. Тим самим ми в цілому дотримуємося тітченерівської позиції щодо типології МУ [32, с. 187–191], розмежувавши при цьому вторинну увагу відповідно до сучасних даних, а також з урахуванням різновидів МУ, на які вказував М.Ф. Добринін [14; 15].

Отже, перший тип МУ ми визначаємо як елементарну МУ – це той вид уваги, який у літературі іноді називають первинною, рефлекторною, інстинктивною, вродженою, природною, вимушеною, сенсорною чи сенсорно-перцептивною увагою. Цей різновид МУ є видоспецифічним, а також залежить від типу нервової системи. Цей тип МУ можна спостерігати вже на перших етапах життя після народження й навчання відіграє тут незначну роль. Стимули, що викликають реакцію такої уваги, відносяться до виділеної нами першої групи факторів і причин та пов'язані в першу чергу з тими факторами, які виконують функцію охорони життя організму й реалізуються переважно нейрофізіологічними механізмами, в основі яких лежить безумовний орієнтувальний рефлекс.

Наступний тип МУ – емоційно-когнітивна МУ – виникає на основі базових психічних процесів, які присутні як у тварин, так і в людини. Це той різновид МУ, у виникненні якого беруть участь базові емоції й елементарні форми когнітивних процесів. На відміну від елементарної МУ реакції на зовнішні сигнали в такій увазі пов'язані скоріше не з охоронними функціями, а з реакціями на поточні обставини згідно з простішими актуальними станами. Цей тип уваги також безпосередньо пов'язаний із процесами навчання й автоматизації дій та, відповідно, з досвідом, довготривалою (насамперед образною й моторною) пам'яттю та сприйняттям. Приміром такої уваги може слугувати відпрацьований боксером до автоматизму спосіб уходу від удару в ситуації, коли його несподівано б'є гілка. На виникнення цього типу уваги можуть активно впливати різноманітні психофізіологічні фактори, такі як, наприклад, втома, виснаження, загальний фізіологічний стан, співвідношення чоловічих і жіночих гормонів у крові тощо. Ще однією особливістю цього типу МУ є те, що вона, на відміну від елементарної, пов'язана не просто із сигналом, що надходить

зовні, а з його змістом. Таким чином, цей тип уваги є еволюційно й онтогенетично пізнішим за елементарний; згідно з принципами системно-генетичного підходу таку увагу можна було б назвати вторинною МУ, обумовленою діяльністю нижчих психічних функцій і процесом навчання. У такому разі цей тип уваги є вторинним відносно елементарної МУ. Однак ми все ж зупинимось на терміні «емоційно-когнітивна мимовільна увага», щоб уникнути термінологічної плутанини, адже в психологічній літературі вторинною мимовільною прийнято називати післядовільну увагу.

Нарешті, третій тип – інтелектуальна МУ – це тип МУ, притаманний лише людині; у його основі лежить діяльність вищих психічних функцій. Цей тип уваги формується на основі діяльності, досвіду, звичок і виникає внаслідок дії внутрішніх (стимулів із четвертої та п'ятої виділених нами груп, завдань, що стоять перед людиною, а також не базових актуальних потреб і бажань) і зовнішніх (сенсорно-перцептивних, пов'язаних переважно з асоціативним процесом) факторів. Враховуючи якісний склад факторів і причин, що викликають цей тип уваги, її також можна було б назвати вторинною мимовільною. Однак знову ж таки для того, щоб запобігти термінологічній плутанині, ми пропонуємо називати таку увагу «інтелектуальною мимовільною увагою», обумовленою вищими психічними функціями. При цьому, на відміну від другого типу, що ми виділили, третій тип МУ буде вторинним не щодо вроджених і генетично обумовлених умовнорефлекторних сигналів, а щодо свідомо переробленої й несвідомо перероблюваної інформації. Таким чином, із точки зору психології інтелектуальна МУ пов'язана з процесами, властивостями та станами, які зі свідомих перейшли в царину несвідомого. Приміром такого типу МУ може стати процес згадування знайомого слова з кросворду. Іноді, прочитавши питання, ми не можемо одразу згадати відповідь. Незавершеність ситуації переходить у царину несвідомого, де завдяки процесам вогнищевого збудження й реверберації стається неусвідомлювана нами обробка інформації. МУ третього типу проявляється, власне, в усвідомленні відповіді, що раптово виринає з пам'яті. Відповідь може з'явитися внаслідок асоціації з якимись зовнішніми зоровими, слуховими чи емоційно значущими стимулами, наприклад зі словом, що хтось вимовив, тощо. У цих випадках ми несвідомо, селективно й мимовільно реагуємо на появу відповіді й далі, підключивши вже довільні процеси, проводимо з ними такі когнітивні операції.

Інтелектуальна МУ може також актуалізуватися внаслідок відкладеного невіршеного завдання, коли раптово «приходить» відповідь, ми акцентуємо на ній свою увагу.

Таким чином, стає очевидним, що ті автори, які вказують на те, що МУ є генетично обумовленою, мають на увазі виключно її елементарну форму, неправомірно оминаючи решту факторів і причин її виникнення.

Висновки. Таким чином, застосування технології інтелект-мапування, використання принципів системного й системно-генетичних підходів у психології, а також відомості із численних літературних джерел дозволили нам зробити висновок про те, що МУ – це філогенетично й онтогенетично ранній вид уваги, який являє собою рефлекторну чи автоматичну реакцію організму на екстеро- й інтерорецептивні сигнали, а також реакції на раптові осявання, рішення, ідеї, здогади, думки, образи, спогади тощо, які виникають тільки в цей момент часу або в момент дії об'єкта-подразника чи в процесі поточної ситуації. Відмітною рисою МУ є те, що вона виникає без участі вольових процесів, проти бажання суб'єкта, неумисно й незалежно від свідомості, без будь-яких зусиль, спеціальних завдань, заздалегідь поставленої мети, а також за певної абсолютної чи відносної сили потенційно значущого для суб'єкта подразника.

Аналіз усього різноманіття зовнішніх і внутрішніх умов, факторів і причин виникнення МУ, що згадуються в літературі, дозволив нам розбити їх на шість груп: 1) пов'язані з фізичними характеристиками подразника; 2) пов'язані із суб'єктивними причинами; 3) пов'язані із загальною спрямованістю особистості; 4) такі, що викликають емоційний відгук і почуття; 5) пов'язані з інтелектуальною та когнітивною діяльністю людини; 6) викликані одночасно кількома та/або слабо ідентифікованими причинами. Отже, до першої групи ми віднесли причини, обумовлені зовнішніми факторами, пов'язаними з фізичними особливостями подразника, та внутрішніми, пов'язаними з інтерорецепцією. До решти груп увійшли фактори, обумовлені переважно внутрішніми чи суб'єктивними та часто взаємопов'язаними психічними та психофізіологічними причинами. Крім того, якщо перша та друга групи причин можуть бути обумовлені базовими (за А. Маслоу) і актуальними потребами, то решта – тими, що стоять вище вітальних в ієрархії потреб людини.

Відповідно до факторів, причин і категорій об'єктів-подразників, що викликають МУ, а також до механізмів її виникнення виразно виділяються три типи: елементарна

МУ, емоційно-когнітивна МУ, обумовлена діяльністю нижчих психічних функцій і процесом навчання, а також інтелектуальна МУ, обумовлена діяльністю вищих психічних функцій.

Враховуючи, що в деяких випадках МУ може виникати тільки внаслідок дії комплексу факторів, відкритим лишається питання про роль сенсibilізації в її виникненні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апчел В.Я. Память и внимание – интеграторы психики / В.Я. Апчел, В.Н. Цыган. – СПб. : ЛОГОС, 2004. – 120 с.
2. Астафьев С.В. Психофизиологические показатели уровня внимания : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.02. / С.В. Астафьев. – М., 1999. – 184 с.
3. Блейхер В.М. Толковый словарь психиатрических терминов : ок. 3000 терминов / В.М. Блейхер, И.В. Крук ; [под ред. С.Н. Бокова]. – Воронеж : Изд. НПО «МО ДЭК», 1995. – 640 с.
4. Богозов Н.З. Психологический словарь / Н.З. Богозов, И.Г. Гозман, Г.В. Сахаров ; [под ред. Н. Ф. Добрынина, С. Е. Советова]. – Магадан, 1965. – 292 с.
5. Большая Российская энциклопедия : в 30 т. / председатель науч.-ред. совета Ю.С. Осипов ; отв. ред. С.Л. Кравец. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2006– . – Т. 5 : Великий князь-Восходящий узел орбиты. – 2006. – 783 с.
6. Большая Советская Энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. – М. : Советская энциклопедия. – 1971. – Т. 5 : Вешин – Газли. – 1971. – 640 с.
7. Большая энциклопедия : в 62 т. – М. : ТЕРРА., 2006. – Т. 9 : Верхний Тагил – Война во Вьетнаме. – 2006. – 592 с.
8. Большой психологический словарь / под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 672 с.
9. Бухановский А.О. Общая психопатология : [пособие для врачей] / А.О. Бухановский, М.Е. Литвак. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. – 416 с.
10. Бьюзен Т. Супермышление / Т. Бьюзен, Б. Бьюзен. – Минск : ООО «Попурри», 2003. – 304 с.
11. Выготский Л.С. Развитие высших форм внимания в детском возрасте / Л.С. Выготский // Избранные психологические исследования. – М. : АПН РСФСР, 1956. – С. 389–426.
12. Гальперин П.Я. Экспериментальное формирование внимания / П.Я. Гальперин, С.Л. Кабыльницкая. – М. : Директ-Медиа Пабблишинг, 2008. – 223 с.
13. Гинецинский В.И. Пропедевтический курс общей психологии : [учебное пособие] / В.И. Гинецинский. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1997. – 200 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psylib.org.ua/books/genec01/index.htm>.
14. Добрынин Н.Ф. Изучение особенностей внимания младших школьников / Н.Ф. Добрынин // Вопросы познавательной деятельности. – М. : Просвещение, 1975. – С. 3–24.
15. Добрынин Н.Ф. О теории и воспитании внимания / Н.Ф. Добрынин // Психология внимания / под ред.

- Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. – М. : ЧеРо, 2001. – С. 518–533.
16. Дормашев Ю.Б. Психология внимания / Ю.Б. Дормашев, В.Я. Романов. – М. : Трикола, 1995. – 347 с.
17. Дубровина И.В. Психология : [учебник] / [И.В. Дубровина, А.М. Прихожан] ; под ред. И.В. Дубровиной. – М. : Академия, 1999. – 464 с.
18. Карвасарский Б.Д. Клиническая психология : [учебник] / Б.Д. Карвасарский. – СПб. : Питер, 2010. – 864 с.
19. Кондаков И.М. Психология. Иллюстрированный словарь / И.М. Кондаков. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2007. – 783 с.
20. Ланге Н.Н. Психологические исследования. Закон перцепции. Теория волевого внимания / Н.Н. Ланге. – О. : Тип. Штаба Одес. воен. окр., 1893. – 296 с.
21. Лурия А.Р. Внимание и память : [материалы к курсу лекций по общей психологии] / А.Р. Лурия. – М. : МГУ, 1975. – 108 с.
22. Лурия А.Р. Лекции по общей психологии / А.Р. Лурия. – СПб. : Питер, 2006. – 320 с.
23. Маклаков А.Г. Общая психология / А.Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2001. – 592 с.
24. Морозов А.В. Деловая психология. Курс лекций : [учебник] / А.В. Морозов. – СПб. : Союз, 2000. – 576 с.
25. Немов Р.С. Психология : [учебник] : в 3-х кн. / Р.С. Немов. – М. : ВЛАДОС. – 2003–. – Кн. 1 : Общие основы психологии. – 2003. – 640 с.
26. Новейший философский словарь / сост. А.А. Грицанов. – Минск : Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
27. Общая психология : [курс лекций для первой ступени педагогического образования] / сост. Е.И. Рогов. – М. : ВЛАДОС, 1995. – 448 с.
28. Общая психология : [учебник] / [А.В. Петровский, А.В. Брушлинский, В.П. Зинченко и др.] ; под ред. А.В. Петровского. – М. : Просвещение, 1986. – 464 с.
29. Павлов И.П. Полное собрание сочинений : в 6 т. / И.П. Павлов. – М. ; Л. : Изд-во Акад. наук СССР, 1951–. – Т. 4. – 1951. – 451 с.
30. Позина М.Б. Психология и педагогика : [учебное пособие] / М.Б. Позина / науч. ред. И.Ф. Неволин. – М. : Университет Натальи Нестеровой, 2001. – 97 с.
31. Практикум з психології / за ред. Г.Г. Бикової. – Львів : Вища школа, 1975. – 183 с.
32. Психология внимания / под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. – М. : ЧеРо, 2001. – 858 с.
33. Психология : [словарь] / под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского и др. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
34. Психологічний словник / за ред. В.І. Войтка. – К. : Вища школа, 1982. – 216 с.
35. Рамендик Д.М. Общая психология и психологический практикум / Д.М. Рамендик. – М. : Форум, 2011. – 304 с.
36. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000. – 712 с.
37. Сидоров П.И. Введение в клиническую психологию : [учебник] : в 2-х т. / П.И. Сидоров, А.В. Парняков. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2000–. – Т. 1. – 2000. – 416 с.
38. Словарь практического психолога / сост. С.Ю. Головин. – Минск : Харвест, 1998. – 800 с.
39. Современная психология: справочное руководство / отв. ред. В.Н. Дружинин. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 688 с.
40. Степанов С.С. Популярная психологическая энциклопедия / С.С. Степанов. – М. : Эксмо 2005. – 672 с.
41. Столяренко Л.Д. Основы психологии / Л.Д. Столяренко. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 672 с.
42. Страхов В.И. Психология внимания : [лекция для студентов пединститута] / В.И. Страхов. – Саратов, 1968. – 51 с.
43. Страхов И.В. Классификация видов внимания / И.В. Страхов // Вопросы психологии внимания. – Саратов : Изд-во Саратовского гос. пед. ин-та. – 1975. – Вып. 7. – С. 3–12.
44. Тертель А.Л. Психология. Курс лекций : [учебное пособие] / А.Л. Тертель. – М. : ТК Велби ; Изд-во «Проспект», 2006. – 248 с.
45. Учебное пособие по общей психологии / сост. Е.Ю. Черкашина. – Красноярск, 1999. – 83 с.
46. Фаликман М.В. Общая психология : [учебник] : в 7 т. / под ред. Б.С. Брагусь, М.В. Фаликман. – М. : Академия, 2006–. – Т. 4 : Внимание. – 2006. – 476 с.
47. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с.
48. Фрэнкин Р. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты / Р. Фрэнкин. – СПб. : Питер, 2003. – 651 с.
49. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В.Б. Шапар. – Х. : Прапор, 2007. – 640 с.
50. Шапарь В.Б. Словарь практического психолога / В.Б. Шапарь. – М. : АСТ ; Х. : Торсинг, 2005. – 734 с.
51. Щербатых Ю.В. Общая психология. Завтра экзамен / Ю.В. Щербатых. – СПб. : Питер, 2008. – 272 с.
52. Neural networks underlying endogenous and exogenous visual-spatial orienting / A.R. Mayer, J.M. Dorflinger, S.M. Rao, M. Seidenberg // Neuro Image. – 2004. – Vol. 23(2). – P. 534–541.
53. Posner M.I. Orienting of attention / M.I. Posner // Quarterly Journal of Experimental Psychology. – 1980. – Vol. 32. – P. 3–25.
54. Psiholoģijas vārdnīca / G. Breslava redakcijā. – Rīga : Mācību grāmata, 1999. – 157 p.
55. Theeuwes J. Exogenous and endogenous control of attention – the effect of visual onsets and offsets / J. Theeuwes // Perception & Psychophysics. – 1991. – Vol. 49(1). – P. 83–90.